MIHAI ZAMFIR

„Din secolul romantic"

O mică valoare de premoniţie, ca să zic aşa, au două dintre textele critice strînse de Mihai Zamfir sub titlul ***Din secolul romantic*** *(Cartea Românească)* şi anume tocmai acelea din pricina cărora, probabil, cartea a întîrziat o vreme să apară: ***Exilul romantic*** şi ***Un imn romantic.*** Ele se referă, desigur, la literatura secolului trecut, ca şi, toate celelalte, dar închipuiţi-vă că aţi fi citit următoarea propoziţie înainte de 22 decembrie (totuşi, cartea are bunul de tipar din noiembrie!); *„în accepţiunea curentă şi tehnică a termenului, exilul semnifică absenţa accidentală - impusă ori aleasă - a unei persoane din aria geografică naţională"* (p. 106). Să te ocupi de o asemenea temă era aproape interzis într-un moment în care exilul interior şi exterior devenise monedă curentă. Imnul la care se referă cel de al doilea text este, firește, ***Deşteaptă-te, române,*** analizat stilistic de către critic, care a profitat de aniversarea de la l decembrie 1988: *„ La l decembrie 1918, ardelenii cîntau entuziasmaţi un cîntec devenit valoare independentă şi circulantă, desprinsă parcă definitiv de autorul care i-a dat naştere"* (p. 198). Astăzi el este imnul nostru naţional. Am dat aceste exemple ca să se vadă că istoria literară însăşi poate avea actualitatea ei gplitică.

Mihai Zamfir aplică, în studiile cuprinse în volum, o metodă de analiză pe care a teoretizat-o în ***Cealaltă faţă a prozei,*** cu doi ani în urmă (şi la care s-a mai referit şi înainte, practic aproape de la începutul criticii sale), numită oarecum paradoxal stilistică diacronică. Unitatea volumului provine deopotrivă din obiectul cercetării, care este secolul romantic, adică al XlX-lea, acela despre care Ghica spunea că este *„ mai mare şi mai luminos între toate ".* Un prim studiu încearcă, şi cu foarte bune rezultate, să schiţeze profilul acestui secol, preocupare mai puţin arheologică decît ar putea să pară, căci spiritul fiecărui secol nu numai se formează în cadrele celui precedent, ceea ce îl îndepărtează pe al XlX-lea de noi, dar se regăseşte în spiritul celui viitor, ceea ce ni-l face, brusc, simpatic: ,, *O voce obscură ne spune* (arată Zamfir la pagina 10) *că modelul secolului XIX nu va fi foarte diferit de cel al secolului XXI".* Aşadar, XXI, nu XX, probabil după regula biologică a transmiterii caracterelor ereditare de la bunic la nepot, din care formaliştii ruşi au făcut un criteriu al oricărei evoluţii literare, iată un nou motiv pentru a ne Consacra pătimaş observării^ trecutului; eventualitatea reproducerii în viitorul apropiat.

Cînd începe secolul XIX, ce substanţă are el şi cînd se încheie? Aceste trei întrebări jalonează discuţia. *„Probabil că secolul XIX începe o dată cu Napoleon şi se sfirşeşte o dată cu primul război mondial"*, afirmă *Zamfir* (p. 11). Ideea nu e inedită. Inedită e în schimb considerarea existenţei unei rupturi, a unei soluţii de continuitate, pe care editorul o fixează în jurul anului 1880 şi care face ca sub numele de secol XIX să stea laolaltă două secole diferite. Adevăratul *saeculutn,* spirit al veacului, pe care i-l putem atribui îşi află forma abia opt decenii de la debutul lui. Astfel de curioase ieşiri din graniţele cronologice brute nu trebuie să ne mire. Un secol început aşa de tîrziu, spre 1916, cînd apare noul spirit şi se consumă o serie de experienţe-limită. Concluzia autorului merită a fi citată: *„ O ultimă privire. Secolul XIX se depărtează de noi rapid, cu fiecare an ce trece. Semnificaţia sa ultimă pare a fi aceea a nostalgiei. Nu este vorba de nostalgia comună şi aproape vulgară după «frumoasele timpuri trecute», nostalgia oricărui secol după formele de viaţă precedente, prin forţa lucrurilor patriarhale; ci de nostalgia după un sistem organicist de existenţă, pe cale de dispariţie. Intre secolele XVII şi XIX, de. exemplu, secole de habitudine deja sedimentară, a existat — din punctul de vedere al vieţii cotidiene şi al principiilor morale - o continuitate evidentă: aceeaşi • civilizaţie preponderent agrară, avînd oraşul ca nucleu experimentator; acelaşi ritm al anotimpurilor şi sărbătorilor religioase, care punctau timpul adîncind semnificaţiile; aceeaşi linie de gîndire, de la Pascal la Kierkegaard. Tocmai acest ritm natural-religios, ritm în care principala bogăţie este aceea agrară, se rupe în secolul nostru. Ruptură semnificativă şi gravă, ale cărei consecinţe nu încetăm a le măsura, în trecerea de la «ritmul natural» al secolului XIX la «ritmul artificial» al secolului XX, se interpune o veritabilă mutaţie existenţială.."* (p. 65-66). Trăsăturile minimale ale apusului veac sînt, în concepţia Iui *Zamfir,* acestea: farîmiţarea universalităţii, iraţionalism sistematizat, natură vie, reducţionisme raţionaliste şi, *last but not least,* romantism. Analiza autorului'se cuvine citită cu atenţie, ea furnizînd unele surprize în aprecierea valorilor culturale ale „stupidului secol XIX", cum îl caracteriza un eseist francez, cu multe decenii în urmă, cînd Europa abia se desprinsese de el şi mai era animat faţă de el de porniri revanşarde.

O mai directă aplicaţie la literatură descoperim în celelalte studii din volum. Dacă acela despre *Retorica poeziei romantice,* scris în 1976, nu foloseşte încă, în deplinătatea funcţiilor ei, stilistica diacronică (rămînînd totuşi o încercare fundamentală dedicată sistemului tropologic al poeziei noastre din jurul lui 1848),

studiul despre proză *(Memorie versus Imaginaţie)* este cît se poate de caracteristic pentru felul abordării de către Zamfir a literaturii. Cele două concepte din titlu sînt definite întrucîtva altfel decît în dicţionarul propriu-zis, ca nişte „structuri de sens". De pildă, Memoria se referă nu doar la evenimente trăite anterior de scriitor, dar şi la asimilarea unor formule epice anterioare, în această lumină trebuie interpretată o propoziţie ca aceea de la pagina 72: „ *Proza românească modernă de după 1830 are substanţă aproape exclusiv memorialistică, valorificînd la maximum virtuţile documentului preexistent (scriptic ori trăit) şi punînd între paranteze imaginaţia".* Aşa se explică, de asemenea, de ce proza noastră romantică a cultivat genul nuvelei şi nu pe al romanului (decît, vom vedea, accidental): *„Nuvela* (scrie Zamfir) *se află angrenată în memorie, de preferinţă în memoria comună şi anonimă, din care se detaşează secolul XIX românesc, sub forma memorialisticii de obicei trucate, nuvela este specia prin excelenţă reprezentativă..."* (p. 75). Romanul, în schimb, cu o origine diferită, scrisă, fără semnificaţie etică şi incapabil de variaţiuni pe temă, rămîne un „exerciţiu aleatoriu" (ibid.) în literatura românească de dinainte de 1880. întrucîtva este şi cronologia indicată de autor pentru proza romantică de la noi. într-o primă fază, avem *memorialistica naivă* a generaţiei lui Negruzzi, Kogălniceanu, Alecsandri, Russo şi Eliade. Naivitatea nu e psihologică, dar stilistică *(„este vorba de o memorialistică pluriforma, imposibil de fixat în rigorile unei singure specii",* p. 76). Urmează o „paranteză a exilului", în care descoperim proza de tip retorico-biblic a unor Eliade şi Russo pe model francez, ca şi tentativele de roman popular şi inorganic de după 1850. Firul mare al evoluţiei se reia cu *memorialistica matură* a unor C. Negri, D. Ralet sau Gr. Lăcusteanu, spre a atinge apogeul la Ghica, Sion şi Creangă. O noutate este ataşarea humuleşteanului de proza romantică: *„Pe scara imaginativului, Creangă personifică ultimul moment din secolul XIX, momentul în care rigorile înseşi ale speciei memorialistice vor fi repuse în discuţie; de-a lungul'a aproximativ o jumătate de secol, convenţia fusese cea a reiatării unor biografii implicate în istoric, în Historia recunoscută. Creangă execută o mutaţie parodică, scriind amintiri care întorc spatele istoriei magistrale oficiale, pentru a consemna cea mai anodină dintre biografii... "* (p. 101).

Trec peste alte studii din aceeaşi secţiune, spre a mă opri la capitolul Eminescu. M. Zamfir îl vede pe marele poet - din perspectiva lui de istorie stilistică - într-o poziţie originală, şi anume el aparţine deopotrivă epocii sale de romantism secund, tardiv, Biedermeier,

şi unui prim romantism, ca şi inexistent la noi, asimilat de poet prin frecventarea culturii germane. Termenii sînt aceia din ***îmblînzirea romantismului,*** studiul lui V. Nemoianu, citat fără nume de autor, cum procedam cu toţii înainte de 22 decembrie, cînd autorul era printre cei oficial indezirabili. Aşadar, sînt la Eminescu două aspecte romantice radical deosebite. Interesantă, pentru situarea poetului, este paralela cu Novalis şi Holderlin, „afinii săi spirituali" (p. 215). Foarte frumoasă este analiza sonetului din 1879, ***Stau în cerdacul tău,*** cu adevărat una din capodoperele ignorate ale lui Eminescu, analiză în care vedem altă faţă a criticii lui Zamfir, aceea „lipită" de text, minuţioasă şi precisă. Este notată o dicotomie stilistică în sonet, care îşi organizează fantezia pe de o parte, într-un plan cosmic, universal, iar pe de alta, într-un plan comun, intim, încheierea e din nou citabilă: *„Sensul final al acestei enigmatice poezii se lasă perceput numai după atingerea structurii stilistice interne. Deschisă sub auspicii cosmice, poezia cuprinde — în centrul ei - o scenă intimă de mare delicateţe: brusc retezată, -ea rămîne un accident pe fundalul mişcării externe a astrelor"* (p. 225-226). Alt tip de analiză (mai apropiată de aceea din studiile deja semnalate, ca şi demersuri precum cel al Ioanei Em. Petrescu) ne întîmpin^în ***Constituirea mitului eminescian*** în ***Eminescu şi secolul XIX.*** Ideea din primul este că legenda poetului ia naştere în ultimii săi ani de viaţă şi se fixează definitiv înaitne de 1916, cînd figurii istorice şi biografice i se substituie aceea mitică a „geniului tînăr", de sorginte germană (ilustrată şi de Kleist ori Novalis), care comportă cîteva trăsături: viaţă scurtă, brutal curmată, frumuseţe fizică, nebunie etc. Şocantă a fost pentru unii, la apariţia în revistă a studiului, ideea din ***Eminescu şi secolul XIX,*** care încearcă să explice actualitatea mereu vie a poetului prin faptul că el aparţine unui secol, cel trecut, în care cultura noastră şi-a aflat paradigma naturală (fiecare cultură îşi are un astfel de secol al său!), deoarece *saeculum*-|*i*| caracteristic culturii naţionale îşi întîlneşte, în cel de-al XlX-lea, secolul real.

Bogată, originală, plină de idei şi de analize noi, cartea lui M. Zamfir confirmă în autorul ei pe unul dintre cei mai remarcabili critici şi eseişti de astăzi.

(România literară, nr. 8, 1990)